

Andrzej Krzak

Terrorystyczna i wywrotowa działalność organizacji komunistycznych w Polsce w latach 1921-1939

Wstęp

Rzeczpospolita w 1918 r. stanęła przed trudnym wyborem budowy podstaw państwa i niepodległego bytu. Sytuację tę dodatkowo komplikowało bardzo trudne położenie międzynarodowe Polski. Trwająca do połowy 1921 r. walka o granice uniemożliwiała podjęcie efektywnych prac nad utworzeniem sprawnie funkcjonującego systemu zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa. Powstające wraz z odradzającym się krajem służby bezpieczeństwa starały się nie tylko chronić państwo przed działalnością wywiadowczą ze strony obcych służb specjalnych, lecz także zwalczały wszelkie przejawy terrorystycznej (destrukcyjnej) działalności zmierzającej do naruszenia podstaw konstytucyjnych państwa. Przeciwno państwu polskiemu wraz z organizacjami nacjonalistycznymi związanymi z mniejszościami narodowymi aktywnie występowali również i komuniści. Walka z terroryzmem ukraińskich organizacji nacjonalistycznych oraz polskich, białoruskich i ukraińskich komunistów spowodowały, że kontrwywiad wojskowy i policja polityczna (Defensywa Polityczna) znaczną część swoich sił ukierunkowywały na rozpoznanie i likwidację wciąż odradzających się struktur organizacji wywrotowych. Walka z ruchem komunistycznym była niewątpliwie jednym z priorytetowych zadań polityki wewnętrznej II Rzeczypospolitej prowadzonej przez ówczesną policję polityczną, komórki bezpieczeństwa administracji państwowej i samorządowej oraz kontrwywiad wojskowy.

Działania polskich organizacji komunistycznych w dwudziestoleciu międzywojennym miały charakter wielopłaszczyznowy. Polegały jednak na dążeniu do osiągnięcia jednego konkretnego celu, jakim było dokonanie przewrotu i obalenie porządku konstytucyjnego, aby przejąć pełnię władzy. Metody i formy działań, jakie stosowali komuniści odbiegały od obowiązujących norm prawnych. Nie należy oczywiście zapominać, że partia komunistyczna prowadziła legalną działalność polityczną, miała swoich posłów i próbowała odgrywać istotną rolę na politycznej scenie II Rzeczypospolitej. Jednocześnie uznała, że zmiana systemu władzy w Polsce może nastąpić jedynie w wyniku rewolucji. Dlatego też obok oficjalnej działalności politycznej polskie organizacje komunistyczne na masową skalę prowadziły aktywną działalność o charakterze destrukcyjnym wobec państwa polskiego. W dokumentach archiwalnych oraz literaturze przedmiotu stosunkowo rzadko spotykamy się z użyciem pojęcia „terroryzm” w odniesieniu do działalności bojówek komunistycznych. Najczęściej funkcjonariusze policji czy oficerowie kontrwywiadu stosowali określenie „działalność wywrotowa” lub „dywersyjna”. Opisując struktury organizacyjne zakonspirowanych komórek komunistycznych, spotykamy się również z określeniem „działalności („roboty”) dywersyjnej” i „wywrotowej”. Jeśli używa się określenia „aktu terrorystycznego”, to ma to miejsce w odniesieniu do zorganizowanych na dużą skalę, spektakularnych zamachów na obiekty i ludzi współpracujących z organami bezpieczeństwa Rzeczypospolitej. Nie znaczy to, że pojęcie „terroryzm” było wówczas nieznanne. Jeśli porównamy którąś ze współczesnych definicji terroryzmu z pojęciem

mi dywersji i działalności wywrotowej, okaże się, że oba te pojęcia, choć niejednoznaczne, będą się zawierać we współczesnym rozumieniu terroryzmu jako zjawiska mającego wywołać chaos, niepewność i doprowadzić do osiągnięcia zamierzonych wcześniej celów, czyli np. destabilizacji sytuacji wewnętrznej i przejęcia władzy w państwie. Ponadto należy pamiętać, że działania bojowe grup komunistycznych miały wywołać chaos, który wzorem rosyjskim doprowadziłby do masowych wystąpień społecznych i zainicjował proces rewolucji. Zatem działania terrorystyczne, dywersyjne (ataki na ośrodki administracyjne, zamachy i niszczenie infrastruktury) miały być tylko preludem dla rewolucji. Trzeba pamiętać również o tym, iż komuniści nie byli wyrazicielami wolnej woli polskich robotników i chłopów, lecz jednymi z wykonawców polityki komunistycznej Rosji i będąc członkiem Kominternu – Międzynarodówki Komunistycznej¹⁾, realizowali jej wytyczne. Komintern jako agenda rządu radzieckiego, wykorzystywany był przede wszystkim do działalności destrukcyjnej i szpiegowskiej na całym świecie. Oczywiście, nie wszyscy działacze komunistyczni (zwłaszcza szeregowi członkowie) zdawali sobie sprawę z tego, że byli manipulowani i wykorzystywani przez swoich przywódców do prowadzenia aktywnej działalności terrorystycznej przeciwko własnej ojczyźnie.

Dotychczasowy stan badań nad problematyką działalności terrorystycznej, dywersyjnej i wywiadowczej, będącej udziałem skrajnej lewicy w latach 1918-1939, należy określić jako skromny. Do tej pory nie powstało bowiem całościowe opracowanie na temat roli, jaką polscy komuniści odgrywali w destrukcyjnej działalności przeciwko II Rzeczypospolitej oraz tego, w jakim stopniu byli inspirowani przez ośrodki zewnętrzne, przede wszystkim przez Komintern (a tym samym przez radzieckie władze i służby specjalne).

W latach 1945 - 1989 powstało co najmniej kilkaset opracowań (jeśli nie więcej), związanych z tzw. dziejami ruchu robotniczego oraz setki, jeśli nie tysiące artykułów, lecz są to w przeważającej ilości źródła zupełnie nieprzydatne ze względu na treść propagandową (ideologiczną). Tylko niektóre z nich mogą służyć pośrednio jako materiał pomocniczy podczas krytyki źródeł. Nie mogą natomiast stanowić podstawy naszej wiedzy źródłowej do dziejów organizacji wywrotowych i ich wpływu na system bezpieczeństwa państwa polskiego. Z kolei, rzadko pojawiające się po 1989 r. artykuły opisujące ruch komunistyczny w Polsce z reguły odnoszą się do dziejów po 1945 r., czasami tylko nawiązując do jego korzeni. Są one jednak nacechowane sporą dawką emocji nie popartych rzetelną analizą problemu i wiedzą historyczną. Dlatego też wydaje się konieczne, aby naukowcy zajęli się tym obszarem naszych dziejów, ponieważ miał on znaczny wpływ na kształtowanie się polskiej polityki wewnętrznej w dwudziestolecie międzywojennym. Więcej uwagi należałoby poświęcić pracy I. Pawłowskiego – *Poli-*

¹⁾ Komintern – inaczej Międzynarodówka Komunistyczna. Organizacja o charakterze międzynarodowym, skupiająca w swym składzie partie komunistyczne. Powstała w dniach 2-6 marca 1919 r.; założona przez 19 partii komunistycznych na I Kongresie w Moskwie. Organem kierującym był wybieralny Komitet Wykonawczy. Organizację tworzyły sekcje, czyli poszczególne partie członkowskie, przedstawicielstwa organizacji partyjnych oraz oddziały propagandy, agitacji, szkolenia, kadry i łączności międzynarodowej (OMS). Ten ostatni zajmował się działalnością poza granicami ZSRR i regulował kontakty ze strukturami partii komunistycznych, a faktycznie był rozległą rezydenturą OGPU i Razwiedupru, czyli radzieckich służb specjalnych. Komintern stał się jednym z narzędzi polityki zagranicznej ZSRR, a ponadto stanowił bazę do prowadzenia na skalę globalną działalności o charakterze szpiegowskim i dywersyjnym.

tyka i działalność wojskowa KPP 1918-1928²⁾, która prezentuje fragment działalności wojskowej polskich komunistów, i choć nasycona jest sloganami politycznymi, to jednak opierając się na dokumentach kominternowskich, odsłania kulisy współpracy KPP ze służbami specjalnymi ZSRR oraz destrukcyjną i terrorystyczną działalność tej organizacji wobec państwa polskiego. Oczywiście, nie może ona służyć jako zasadnicze źródło wiedzy historycznej o omawianym problemie, tylko jako materiał uzupełniający i często potwierdzający np. dane zachowane w dokumentach źródłowych policji politycznej i kontrwywiadu wojskowego.

Do najciekawszych artykułów dotyczących przedmiotowego tematu, opublikowanych przed 1989 r., zaliczamy: cykl artykułów pod redakcją prof. Andrzeja Peplńskiego i Henryka Kopczyka, opisujących metody i formy zwalczania przez policję organizacji komunistycznych w dwudziestoleciu międzywojennym pod tytułem *Udział organów bezpieczeństwa II RP w inwigilacji ruchu komunistycznego w latach 1918-1926, Oddział II oraz formacje ochrony granic wobec ruchu komunistycznego w Polsce (1918-1926), Geneza Policji Państwowej w II RP, Współpraca wojskowych i policyjnych służb informacyjnych w zwalczaniu ruchu komunistycznego w Polsce 1918-1926 i Zwalczanie ruchu komunistycznego przez policję polityczną II RP (1918-1926)*. Ponadto, do problematyki zwalczania ruchu komunistycznego nawiązują w swoich pracach prof. Andrzej Misiuk i dr A. Krzak³⁾.

Inną grupą opracowań traktujących o działalności komunistów i ich powiązań z radzieckimi służbami specjalnymi są prace autorów rosyjskich i anglosaskich. Należy jednak pamiętać, iż problematyka udziału polskich komunistów w tej działalności jest fragmentaryczna. Większość z nich prezentuje natomiast sam schemat organizacyjny i metodologiczny funkcjonowania komórek komunistycznych w ramach Kominternu oraz rolę, jaką w tej działalności odgrywały władze ZSRR. Do najciekawszych prac z tej grupy niewątpliwie zaliczymy: J. Lindera i S. Czurkina – *Krasnaja Pautina. Tajny razwiedki Kominterna 1919–1943*, N. W. Pietrowa i A. I. Kukurina – *Łubianka. WCZK-GPU-OGPU-NKWD-MGB-MWD-KGB 1917–1960* oraz *Pamiętniki dyplomaty sowieckiego Z. G. Biesiedowskiego i Wspomnienia niewygodnego świadka P. Sudopłatowa*.

Ponadto, aby zaprezentować ogólne tło historyczne i działalność KPP oraz jej sojuszników wykorzystano przede wszystkim opracowania: W. T. Kowalskiego i A. Skrzypka, *Stosunki polsko-radzieckie 1917–1945* oraz H. Cimka – *Komuniści, Polska, Stalin 1918–1939*.

Działalność wywrotowa i terrorystyczna KPRP do 1925 r.

Organizacje komunistyczne w Polsce nie powstały wraz z odzyskaniem niepodległości. Korzeni ich należy szukać w ruchach socjalistycznych, które zrodziły się w drugiej połowie XIX w., jednak, podobnie jak i w innych krajach Europy, powstające

²⁾ I. Pawłowski, *Polityka i działalność wojskowa KPP 1918-1928*, Warszawa 1964.

³⁾ Są to jednak opracowania, które problematykę zwalczania terrorystycznej, dywersyjnej i wywrotowej działalności komunistów ujmują jako jeden z elementów funkcjonowania systemu bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej w latach 1918-1939. Do najciekawszych prac wymienionych autorów należą: A. Peplński – *Wywiad polski na ZSRR 1921-1939, Kontrwywiad II Rzeczypospolitej, Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej*; A. Misiuk – *Od MSW do Posterunku PP. Dzieje ustroju organów policyjnych i administracyjnych w II RP w latach 1919-1926, Służby specjalne II Rzeczypospolitej*; A. Krzak – *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921-1939*.

partie socjalistyczne ewoluowały i radykalizowały swoją działalność, dając początek powstaniu szeregu skrajnych odłamów. Konsolidacja polskich skrajnie lewicowych organizacji nastąpiła w grudniu 1918 r. po połączeniu SDKPiL oraz PPS–Lewicy, dzięki czemu powstała Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (KPRP)⁴. Lansowane przez jej działaczy leninowskie koncepcje państwa oraz zmian rewolucyjnych nie spotkały się jednak z poparciem w II Rzeczypospolitej. Komuniści polscy, wzorując się na działalności swoich towarzyszy ze wschodu, postawili sobie za cel utworzenie Polskiej Republiki Rad⁵. Przyszłe państwo polskie miało być ściśle związane z Rosją Radziecką, dlatego też odrodzona II Rzeczypospolita była przez nich postrzegana jako jeszcze jeden twór traktatu wersalskiego i tzw. umowy państw imperialistycznych, który musi zostać unicestwiony w wyniku ogólnoswiatowego procesu rewolucyjnego. KPRP, podobnie jak jej rosyjska „siostra”, uważała, że odrodzone państwo polskie jest „bękartem” i sztucznym tworem paryskiej konferencji pokojowej, który musi zostać unicestwiony, tak jak cały europejski porządek powersalski.

Wzorując się na bolszewikach, polscy komuniści już na przełomie 1918 i 1919 r. rozpoczęli tworzenie struktur Rad Delegatów. Na obszarze Zagłębia Dąbrowskiego utworzono jednostki Rad Delegatów Robotniczych i Czerwonej Gwardii, liczące ok. 700 osób, a w Warszawie ponad 1 000. Wzrastająca aktywność tych organizacji spowodowała natychmiastowe przeciwdziałanie defensywy policyjnej, której udało się stosunkowo szybko rozbić komunistyczne struktury⁶. Aby je odbudować, z Rosji Radzieckiej skierowano do Polski Stefana Żbikowskiego – komunistę i wyższego dowódcę Armii Czerwonej. Otrzymał on zadanie stworzenia wojskowych struktur kompartii, w tym również bojówek dywersyjno-terrorystycznych. Kolejna kontrakcja służb bezpieczeństwa nie pozwoliła jednak zrealizować zamiaru komunistów⁷.

Aktywność komunistów uległa nasileniu wraz z wybuchem wojny polsko-bolszewickiej. Przede wszystkim podjęli oni zakrojone na szeroką skalę działania z zakresu dywersji politycznej. Krytykowali ponadto władze polskie za wszczęcie działań wojennych oraz przeszli do aktywnej działalności, która polegała na organizacji strajków oraz aktów terrorystycznych i dywersyjnych na zapleczu frontu. Część z nich organizowała i prowadziła działania o charakterze wywiadowczym. We wrześniu 1920 r. komunista Henryk Stein vel Rosemal vel Kamiński został aresztowany przez organy defensywy. Znalaziono przy nim paszport wystawiony przez Dyрекcję Prezydium Policji w Gdańsku. W toku prowadzonych przesłuchań uzyskano informacje o pomocy udzielonej przez władze niemieckie rosyjskim komunistom, zajmującym się przerzucaniem działaczy komunistycznych i agentów do Polski przez Gdańsk. Uzyskano informacje, z których wynikało, że w Gdańsku znajdowała się rezydentura wywiadu Rosji Radzieckiej, której kierownikiem miał być były oficer carski, por. Aleksander Popow⁸.

⁴ W skład KPRP weszły również: Żydowski Komunistyczny Związek Robotniczy w Polsce (Kombund), Żydowska Socjalno-Demokratyczna Partia Robotnicza – Robotnicy Syjonu (Poale Syjon), Żydowska Socjalistyczna Partia Robotnicza – Zjednoczeni (Frainigte) oraz pojedynczy działacze z Polskiej Partii Socjalistycznej i Komunistycznej Partii Górnego Śląska. H. Cimek, *Komuniści, Polska, Stalin 1918-1939*, Białystok 1990, s. 14.

⁵ Tamże, s. 9.

⁶ I. Pawłowski, *Polityka i działalność wojskowa KPP 1918-1928*, Warszawa 1964, s. 27.

⁷ Tamże s. 69. S. Żbikowski został aresztowany 14 marca 1919 r., a następnie w ramach wymiany więźniów politycznych przekazany Rosji Radzieckiej.

⁸ Komunikat nr 6 (Pismo nr 16975/20Def/) z 20.12.1920 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/31. Komunikat Defensywy nr 3 z 20.09.1920 r., nr pisma L. 14816/20/Def., CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/31.

Przykładem przygotowywanych wystąpień zbrojnych kierowanych przez komunistów była afera⁹⁾ Mariana Buczka i towarzyszy z lipca 1921 r. Wydział II DOK Lublin rozpracował organizację dywersyjną KPRP, podejrzewaną o działalność terrorystyczną i powstańczą w województwie lubelskim. Dokonano wielu aresztowań, m. in. członków Centralnego Wydziału Bojowego – Stefana Pakulskiego i Kucharuka oraz pracownika Rosyjskiej Misji Repatriacyjnej – Antoniego Krzyżanowskiego. Kierownictwo organizacji planowało rozpoczęcie akcji powstańczej, która rzekomo miała zostać wsparta przez oddziały wojskowe Rosji Radzieckiej, które zamierzały przekroczyć granicę i zainicjować powstanie niezależnego państwa komunistycznego¹⁰⁾.

Po zakończeniu wojny polsko-rosyjskiej KPRP z jednej strony podjęła aktywną, legalną działalność polityczną, biorąc udział w wyborach parlamentarnych i zasiadając w Sejmie, a z drugiej nadal rozbudowywała nielegalne konspiracyjne struktury (w tym wojskowe), nie rezygnując z głównego celu, jakim było dążenie do obalenia konstytucyjnego porządku w Polsce i stworzenie (wzorowanej na Rosji Radzieckiej) Republiki Rad.

Tajna instrukcja bolszewicka z 1919 r., przejęta przez funkcjonariuszy defensywy policyjnej, zalecała organizować działalność propagandową, która powodowałaby wzrost nienawiści i waśni o charakterze narodowościowym. W tym celu agitatorzy komunistyczni mieli organizować zamachy na cudzoziemców i przedstawicieli mniejszości narodowych, aby z jednej strony doprowadzić do chaosu wewnętrznego, a z drugiej do konfliktów w stosunkach międzynarodowych. Ponadto, mieli uczestniczyć w organizacji i podtrzymywaniu strajków i buntów przeciwko władzom administracyjnym i wojskowym¹¹⁾.

Wiosną 1921 r. formowane przez rosyjskie służby specjalne (Razwiedupr) oddziały terrorystyczne były przerzucane na terytorium wschodniej Polski. Głównym ich zadaniem było sianie terroru i doprowadzenie do wybuchu powstania, które umożliwiłoby przyłączenie Zachodniej Ukrainy i Białorusi do Rosji Radzieckiej. Działania te były koordynowane zarówno przez dowództwo Armii Czerwonej, Razwiedupr, WCzeka, jak również przez kierownictwo polskiej kompartii i Kominternu. Grupy terrorystyczne składały się w większości z uciekinierów oraz działaczy komunistycznych z Polski, Białorusi i Ukrainy. Wśród członków grup byli też pospolicie przestępcy, na czele zaś stali doświadczeni i zaufani działacze polskiej partii komunistycznej¹²⁾. Obok działań wywiadowczych, mieli oni również organizować akcje dywersyjno-terrorystyczne, eliminujące żołnierzy i ludność wrogiego państwa, paraliżujące komunikację, demoralizujące wojsko i dowództwa sił zbrojnych. Latem 1921 r. działania terrorystyczne prowadzone przez komunistów objęły swoim zasięgiem powiaty: sarnieński, kowelski, dubnowski, rówieński i włodzimiersko-wołyński. 8 sierpnia 1921 r. służby specjalne Rosji Radzieckiej podpisały z Kominternem porozumienie regulujące współpracę w zakresie działalności agencyjnej i dywersyjno-sabotażowej (de facto terrorystycznej), w którym zaznaczono, iż całość działalności wywiadowczej i terrorystycznej będzie koordynowana przez Komintern i służby specjalne Rosji Radzieckiej¹³⁾. Członko-

⁹⁾ Afera szpiegowska, czyli rozpracowanie operacyjne prowadzone przez kontrwywiad.

¹⁰⁾ *Raport kontrwywiadowczy za okres od 06.11 do 16.11.1921 r.*, CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.6884.

¹¹⁾ *Tajna Instrukcja Bolszewicka z 22 lutego 1919 r.*, CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/592.

¹²⁾ J. Linder, S. Czurkin, *Krasnaja Pautina. Tajny razwiedki Kominterna 1919-1943*, Moskwa 2005, s. 89.

¹³⁾ Tamże, s. 92.

wie partii komunistycznych należących do Międzynarodówki mieli udzielać pomocy Razwieduprowi i WCzeka, choć w jednym z punktów zaznaczono, że pomoc ta mogła być udzielana tylko wtedy, gdy władze Kominternu wydadzą na nią zgodę¹⁴). Według wiadomości uzyskanych od agentów Oddziału II, w 1923 r. z Rosji wysłano do Polski grupę 30-tu komunistów – „techników” do portów morskich i śródlądowych, których zadaniem było prowadzenie dywersji¹⁵).

Porażki, jakich doznali komuniści w latach 1922-1923 r. doprowadziły do częścicowej zmiany taktyki ich działania: zaktywizowali swoją działalność w parlamencie oraz zaczęli prowadzić aktywną agitację wśród chłopów i robotników¹⁶). Skomplikowana sytuacja wewnętrzna Rzeczypospolitej, brak pracy, kolejne kryzysy rządowe, pogłębiający się kryzys ekonomiczny i społeczny spowodowały, że hasła działaczy komunistycznych trafiały na podatny grunt. Dzięki intensywnej działalności z zakresu dywersji ideologicznej i politycznej działacze ci starali się stworzyć podwaliny pod masowy ruch społeczny, który miał zapoczątkować zmiany ustrojowe. Ruch ten byłby wsparty szeroką akcją dywersyjno-terrorystyczną prowadzoną początkowo na Kresach Wschodnich (obszar zachodniej Białorusi i Ukrainy), aby następnie rozprzestrzenić się na całe terytorium Rzeczypospolitej.

Na przełomie 1923 i 1924 r. oddziały dywersyjne (zwane przez komunistów partyzanckimi)¹⁷) zaktywizowały swoją działalność głównie na obszarze zachodniej Białorusi. Zgrupowanie Muchy-Michałowskiego (wł. K. Orłowskiego) dokonało kilku uderzeń na posterunki policji, tartaki i dwory. 18 lipca 1924 r. oddział Stanisława Waupszasowa rozbił patrol policyjny koło wsi Wiśniewo. W tym samym czasie grupa F. Jabłonowskiego zmusiła do odwrotu interweniujący oddział policji w przysiółku Żodiszki. W obu przypadkach, po zwycięskiej walce, komuniści zorganizowali wiec, w czasie którego agitowali za kontynuowaniem walki rewolucyjnej przeciwko „burżuazyjnej Polsce”¹⁸).

Tylko w ciągu czterech miesięcy, tj. od kwietnia do lipca 1924 r., władze bezpieczeństwa województw wschodnich odnotowały 83 przypadki aktów terroru z udziałem działaczy komunistycznych i oddziałów dywersyjnych przerzuconych z ZSRR¹⁹). Szczytowym sukcesem dywersantów był atak na Stołpce, przeprowadzony w nocy z 3 na 4 sierpnia przez oddział Stanisława Waupszasowa²⁰). Głównym celem było opanowanie aresztu i uwolnienie zatrzymanych tam komunistów, z członkiem Wydziału Wojskowego KPP, Stanisławem Skulskim i szefem KPZB – Pawłem Korczikiem, na czele. Dywersanci opanowali stację kolejową, udało im się także rozbić posterunek policji. Według autorów monografii o Kominternie, akcja zakończyła się powodzeniem²¹). Polskie źródła natomiast przyznają, że komunistycznemu oddziałowi udało się rozbić

¹⁴) Tamże.

¹⁵) *Informacja O II DOK V o wysłaniu komunistów z Rosji w celach dywersyjnych do portów polskich*, pismo nr L. 1513/II Tajne z 16.10.1923 r., CAW, SRI DOK V, sygn. I.371.5/A.288.

¹⁶) H. Cimek, *Komuniści, Polska...*, s. 22-23 i 41-42.

¹⁷) Takie określenie wprowadzili dla bandyckiego oddziału Muchy-Michałowskiego autorzy monografii o Kominternie. J. Linder, S. Czurkin, *Krasnaja Pautina ...*, s. 272.

¹⁸) Tamże, s. 278.

¹⁹) Zestawienie aktów dywersyjno-bandyckich z 31 lipca 1924 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. I.3030.4.2538, k. 1-2.

²⁰) A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921-1939*, Toruń 2007, s. 198.

²¹) J. Linder, S. Czurkin, *Krasnaja Pautina...*, s. 282.

posterunek policji i opanować część miasta wraz ze stacją kolejową, lecz przeciwdziałanie wojsk polskich zmusiło ich do odwrotu, w trakcie którego zastrzelono kilkunastu napastników (schwytano kilku)²²⁾. Część oddziału dywersyjnego (około piętnastu osób) zdołała jednak zbiec i przekroczyć granicę z ZSRR. Akcja ta wywołała protest polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych²³⁾. Z przesłuchań schwytanych terrorystów wynikało, że od dłuższego czasu działali oni w pasie przygranicznym, atakując posterunki policji i polskie dwory. Ponadto, oficerowie defensywy policyjnej i kontrwywiadu uzyskali informacje, iż większość członków oddziału była szkolona w specjalnym obozie pod Mińskiem²⁴⁾.

Począwszy od września 1924 r. terroryści komunistyczni zaktywizowali swoją działalność, dokonując wielu uderzeń na linie komunikacyjne na Kresach. 24 września zatrzymali pociąg linii Brześć-Luniniec, rabując pasażerów i wagon pocztowy. Podobna akcja miała miejsce kilka dni później w powiecie pińskim. W październiku dywersanci zniszczyli wiadukt kolejowy w powiecie nieświeskim. Z kolei 3 listopada i później obrabowali kilka pociągów na linii Brześć-Baranowicze²⁵⁾.

1 lutego 1925 r. KPRP przekształciła się w Komunistyczną Partię Polski (KPP). Jednak zanim to nastąpiło policji politycznej udało się rozbić jej Wydział Wojskowy (dalej: WW)²⁶⁾. Prowadzone równocześnie przez jednostki kontrwywiadu wojskowego operacje antyspieszowe w kilku Okręgach Korpusu doprowadziły do rozbitcia struktur komunistycznych w jednostkach wojskowych na obszarze całego kraju. Największe straty komuniści ponieśli w DOK I. Samodzielny Referat Informacyjny DOK I²⁷⁾, prowadząc aferę Słabodziana i towarzyszy, doprowadził do aresztowania Stanisława Flatau i Ryfki Kutznerówny²⁸⁾, która zajmowała się organizacją dywersji ideologicznej w jednostkach wojskowych²⁹⁾. W październiku 1925 r. w wyniku kolejnych aresztowań rozbito wojskową organizację ZMK, działającą na obszarze SRI DOK I. W wyniku likwidacji komórek komunistycznych w jednostkach wojskowych aresztowano 29 osób, w tym 14 żołnierzy³⁰⁾.

„Bombowa wiosna” 1923 r.

Wystąpienia i akty terroru odnotowywano również w ośrodkach miejskich. Od 1923 r. specjalna grupa dywersyjno-terrorystyczna, złożona z profesjonalnie przeszkolonych członków KPP, działająca w Warszawie i powiązana z rezydenturą wywiadu radzieckiego przy Poselstwie ZSRR, przygotowała na 3 maja zamachy bombowe,

²²⁾ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 198.

²³⁾ *Biuletyn Informacyjny Wydziału Wschodniego MSZ* z 22.08.1924 r. Noty rządu polskiego w sprawie napadu na Stołpcę, CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/30.

²⁴⁾ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 198.

²⁵⁾ Tamże, s. 284-285.

²⁶⁾ Rozpracowanie prowadzone w lutym tego roku w pułku łączności doprowadziło do aresztowania Kazimierza Grygłasa i Antoniego Lipskiego ze ścisłego kierownictwa WW KPRP. Podobna sytuacja miała miejsce w DOK IV i IX.

²⁷⁾ SRI DOK – Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu – placówka terenowa Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego zajmująca się kontrwywiadem wojskowym.

²⁸⁾ Po aresztowaniu R. Kutznerówna została zwolniona za kaucją i zbiegła do ZSRR.

²⁹⁾ Materiały wywrotowe to inaczej „bibuła”, czyli ulotki, odezwy, broszury, książki oraz inne wydawnictwa o treści komunistycznej i charakterze propagandowym.

³⁰⁾ I. Pawłowski, *Polityka i działalność...*, s. 200.

których celem mieli być najwyżsi dostojnicy państwa polskiego³¹⁾. Aby wzmocnić efekt zamachów terrorystycznych w Warszawie, planowano również dokonanie podobnych aktów w Częstochowie i na obszarze Zagłębia. Komunistom z powodzeniem udało się przeprowadzić wiosną 1923 r. kilka zamachów na lokale ugrupowań i czasopism pracowniczych, lecz akcja ta nie przyniosła spodziewanych efektów. Według jej inicjatora – rezydenta wywiadu radzieckiego, Łoganowskiego – wystąpienia te miały prowadzić do destabilizacji sceny politycznej i wystąpienia ze strony zwolenników ruchu narodowego. W zamyśle Łoganowskiego akcja komórek terrorystycznych miała być przypisana środowisku piłsudczyków. Tak misternie zaplanowane przedsięwzięcie zakończyło się jednak porażką, bowiem szybka reakcja policji politycznej i kontrwywiadu wojskowego doprowadziła do częściowego rozbicia warszawskiej specbojówki terrorystycznej i aresztowania jej czołowych działaczy, w tym oficerów Wojska Polskiego – por. Walego Bagińskiego i ppor. Antoniego Wieczorkiewicza³²⁾.

W nocy z 13 na 14 października 1923 r. doszło do potężnej eksplozji w Cytadeli, w wyniku której zginęło kilkadziesiąt osób. O udział w zamachu władze policyjne oskarżyły komunistów, przede wszystkim zatrzymanych oficerów WP, choć oni sami od kilku miesięcy przebywali w więzieniu. Sprawa ta nabrała szerszego rozgłosu i stała się obiektem śledztwa prowadzonego przez specjalną komisję sejmową. Bagiński i Wieczorkiewicz faktycznie byli związani z ruchem komunistycznym, lecz ich odpowiedzialność za zamach październikowy jest co najmniej dyskusyjna. Komisja sejmowa stwierdziła, iż sprawa aresztowanych oficerów i ich powiązania z grupą terrorystyczną miały charakter nieudolnie przeprowadzonej prowokacji policyjnej. Jednak zostali oni skazani na karę śmierci, którą prezydent RP ostatecznie zamienił na karę dożywotniego więzienia.

5 listopada działacze KPP, w związku z zaostrzeniem przepisów prawa wobec osób naruszających porządek konstytucyjny, wezwali robotników do akcji protestacyjnej, którą miał rozpocząć wiec przed Domem Robotnika w Krakowie. Władze administracyjne nie wydały zgody na manifestację, ale do wiecej jednak doszło. Nieprofesjonalnie przeprowadzona interwencja policji doprowadziła do ataku tłumu na interweniujących policjantów i starć, które przerodziły się w regularne walki. Aby opanować sytuację w mieście, władze musiały wprowadzić jednostki wojskowe, co doprowadziło do eskalacji konfliktu. Dopiero po trzech dniach, dzięki interwencji posłów – socjalistów na czele z Bobrowskim, doszło do wygaszenia walk. Jak wynika z ustaleń rosyjskich autorów monografii o Kominternie, przywódcy Międzynarodówki byli zainteresowani kontynuowaniem walk w Krakowie, dlatego nakazali, aby KC KPP przystąpił do aktywniejszych działań polegających m. in. na stworzeniu z uzbrojonych grup robotników oddziałów Gwardii Czerwonej³³⁾. Reakcja KPP była jednak spóźniona, bowiem kiedy jej działacze przybyli do Krakowa, sytuacja była już opanowana.

³¹⁾ Tamże, 169-270.

³²⁾ Ppor. Antoni Wieczorkiewicz – legionista sympatyzujący ze skrajną lewicą. Był również oficerem informacyjnym, tzn. nieetatowym pracownikiem Oddziału II. Zajmował się m. in. zwalczaniem działalności wywrotowej w Wojsku Polskim. Prawdopodobnie współorganizator „bojówki” KPRP. *Akta osobowe Walerego Bagińskiego i Antoniego Wieczorkiewicza*, AAN, Zespół Oddział VI, t. 205.

³³⁾ J. Linder, S. Czurkin, *Krasnaja Pautina...*, s. 271.

Terroryzm i dywersja komunistyczna na Kresach

Na Kresach Wschodnich RP także prowadzono działania dywersyjne i terrorystyczne, opierając się na kadrach KPZU i KPZB, lecz ich charakter był odmienny od tych, które podjęto w Polsce centralnej. Działacze ukraińscy i białoruscy liczyli się bowiem z możliwością wybuchu konfliktu zbrojnego z ZSRR. Dlatego całość ich działań, obok agitacji, polegała na stworzeniu sieci organizacji terrorystycznych (dywersyjnych), które po otrzymaniu sygnału z Moskwy miały rozpocząć działanie.

Jedną z pierwszych organizacji, która prowadziła działania o charakterze dywersyjno-terrorystycznym był tzw. „Zakordot”³⁴⁾, który powstał pod koniec 1920 r. Utworzono dwa jego ośrodki centralne: jeden w Moskwie, drugi w Charkowie³⁵⁾. Każdy z oddziałów na obszarze będącym w jego zainteresowaniu tworzył trzy obwody (Obłast’ Komitety). Z reguły były to krainy geograficzno-historyczne, jak np. Wołyń czy Galicja Wschodnia. Obłast’ Komitety z kolei tworzyły tzw. „Trójki” na szczeblach: okręgowym, powiatowym, miejskim i gminnym. „Trójki” bezpośrednio organizowały grupy bojowe – lotne, czyli komórki terrorystyczne, powoływane doraźnie do wykonania pojedynczej akcji (zamachu), następnie rozwiązywane, a przed kolejnym zadaniem z powrotem reaktywowane.

Do wiosny 1921 r. trwała rozbudowa struktur organizacyjnych „Zakordotu” na terenie Rosji i Ukrainy. Od marca 1921 r. terroryści rozpoczęli ich organizację na terytorium Polski. Członkowie „Trójek” mieli za zadanie zorganizowanie punktów przerzutu ludzi, broni, amunicji, materiałów wybuchowych i innych środków. Z rozpoznania policji i kontrwywiadu wojskowego wynikało, że takie punkty zorganizowano m. in. w Sławucie, Zwiąhlu oraz Olewsku. Każdy z nich liczył dwóch i więcej członków. Bojówki terrorystyczne i dywersyjne uzbrojone były przeważnie w broń krótką i karabiny oraz granaty.

Pomimo sprawnie przeprowadzonej pierwszej fazy – organizacyjnej, polskim siłom bezpieczeństwa udało się w lipcu 1922 r. rozbić komórki dywersyjno-terrorystyczne Zakordotu na obszarze powiatu równieńskiego, a pod koniec września 1922 r. ten sam los spotkał bojówki zorganizowane na Pińszczyźnie i w powiecie sarneńskim. Mimo poniesionych strat, w omawianym okresie udało się z sukcesem przeprowadzić kilka napadów innym grupom³⁶⁾. 9 lipca 1922 r. zamordowano małżeństwo Korensztajnow w Równem, natomiast 19 lipca 1922 r. napadnięto na miasteczko Nizocz, gdzie zniszczono posterunek policji, urząd pocztowy i gminny. We wrześniu tego samego roku zaatakowano posterunek policji w Wysocku, a w październiku zamordowano agenta policji, Szendera. Członkowie oddziałów dywersyjno-terrorystycznych prowadzili również działalność wywiadowczą, jednak z reguły stanowiła ona zadanie drugorzędne. Natomiast Rosjanie często wykorzystywali już zorganizowane siatki dywersyjne do przerzutu agentów i kurierów. Aktywność Zakordotu wygasła po 1926 r.

³⁴⁾ *Informacja O II DOK V o wysłaniu komunistów z Rosji w celach dywersyjnych do portów polskich*, CAW, SRI DOK V, sygn. I.371.5/A.288.

³⁵⁾ *Dywersja nieprzyjacielska...*, CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/52.

³⁶⁾ Tamże.

W tym samym mniej więcej okresie, co Zakordot, czyli w 1920 r., przy Centralnym Komitecie Komunistycznej Partii Bolszewików Ukrainy powstało Biuro Galicyjskie (Galbiuro), które skupiało komunistów oraz członków nacjonalistycznych organizacji pochodzących z Galicji Wschodniej. Jak wynika z meldunków wywiadowczych oraz sprawozdań kontrwywiadu wojskowego RP, Biuro stanowiło przykrywkę do działalności szpiegowskiej, terrorystyczno-dywersyjnej oraz propagandowej. W 1921 r., po interwencji rządu RP, organizacja została zlikwidowana. Jednak działania strony radzieckiej były pozorne, bowiem już w roku następnym członkowie Biura założyli przy wsparciu Razwiedupru, tajną organizację terrorystyczno-dywersyjną, która miała prowadzić działania destrukcyjne na obszarze Małopolski Wschodniej. W maju 1922 r. do Polski zostali przerzuceni pierwsi instruktorzy i dowódcy grup terrorystycznych. Tymczasem na terytorium Ukrainy trwało werbowanie ochotników do oddziałów dywersyjnych i intensywne ich szkolenie. Z zeznań dywersantów ujętych przez policję polityczną, wynikało, że mieli oni akcentować komunistyczny charakter ruchu. Oddziały dywersyjne miały być zalążkiem przyszłych jednostek powstańczych, reprezentujących walczący lud ukraiński. Bojówki miały dokonywać zamachów na jednostki policji, wojska, niszczyć linie komunikacyjne i infrastrukturę oraz ośrodki administracji państwowej. Ich celem było także podtrzymywanie nastrojów antypolskich wśród chłopów w Małopolsce, doprowadzenie do ogólnonarodowego powstania i oderwania Małopolski Wschodniej od Rzeczypospolitej³⁷⁾ oraz stworzenie państwa o ustroju podobnym do tego, jaki miała Ukraina Radziecka.

Od października do listopada 1922 r. wysłano trzy oddziały dywersyjno-terrorystyczne, które uzyskały wsparcie ze strony już istniejących komórek terrorystycznych. Działaniami objęły one obszar województwa tarnopolskiego, dokonując wielu napadów terrorystycznych, mordując i rabując. W efekcie przeprowadzonej operacji antydywersyjnej wszystkie oddziały terrorystyczne do końca listopada 1922 r. zostały rozbite, a większość terrorystów schwytana. Po tej klęsce Biuro praktycznie zaprzestało aktywnej działalności terrorystycznej, skupiając się na szerzeniu propagandy.

W 1924 r. oficerom kontrwywiadu wojskowego udało się rozgromić kolejną grupę terrorystyczną, występującą pod nazwą Ukraińska Czerwona Powstańcza Armia³⁸⁾, która została założona przez członków władz centralnych Kominternu w celu przygotowania konspiracyjnych struktur wojskowych mających działać na Zachodniej Ukrainie³⁹⁾. Operację nadzorował radziecki wywiad wojskowy – Razwiedupr. Rozpracowanie związane z organizacją terrorystyczną zostało zainicjowane po doniesieniu jednego z informatorów SRI DOK II o funkcjonowaniu organizacji dywersyjnej w rejonie wsi Michałkowce, Simonów, Żwizów i Sławuty. Zarządzono inwigilację podejrzanych – Iwana Konoheczuka i Mikołaja Kołynczuka, która w krótkim czasie przyniosła pozytywne rezultaty. W wyniku prowadzonych działań operacyjno-rozpoznawczych oficerowie kontrwywiadu uzyskali kolejne informacje o organizacji struktur powstańczych,

³⁷⁾ Informacja o działalności sowieckiego wywiadu, Pismo nr 138/II. Tj.22 z 24.03.1922 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1705.

³⁸⁾ Informacja dla Dowódcy Okręgu Korpusu nr V dotycząca likwidacji organizacji szpiegowsko-powstańczej p.n. Ukraińska Czerwona Powstańcza Armia, Pismo nr 56/II.Inf.C.T.O. z 10.01.1925 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.2538.

³⁹⁾ Opracowanie *Wstępna ocena ruchu terrorystycznego* z 11.11.1922 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.6908.

obejmujących zachodnie powiaty Małopolski Wschodniej i Wołynia. Terrorysty dokonywali zakupu broni, amunicji i materiałów wybuchowych, dysponując znacznymi środkami finansowymi (głównie dolarami amerykańskimi). W związku z tym, że zachodziła obawa, iż całość obserwowanych działań wymknie się spod kontroli SRI, kierownictwo kontrwywiadu podjęło decyzję o likwidacji rozpoznanych struktur dywersyjno-terrorystycznych, co doprowadziło do rozbitcia komórek bojowych.

W tym samym okresie oficerowie SRI DOK IX w Brześciu przeprowadzili podobną operację na Wołyniu, również i tam niszcząc struktury dywersyjne i terrorystyczne, zorganizowane przez ukraińskich komunistów.

W latach 1925-27 dużą aktywność w organizacji i prowadzeniu działalności dywersyjnej wykazywał ośrodek w Kamieńcu Podolskim. Do oddziałów werbowano mężczyzn w wieku od 18 do 30 lat narodowości ukraińskiej. Zabroniono natomiast wstępować do niego członkom partii. Pod koniec 1925 r. ośrodek został podzielony na trzy konne i dwie piesze grupy, które zostały przerzucone do Rumunii i Polski, gdzie miały dokonywać sabotażu obiektów wojskowych oraz rozbudowywać swoje struktury w oparciu o ludność w rejonie działania, jak również prowadzić agitację komunistyczną. Operacja przetrzutu na terytorium Polski została przeprowadzona w 1926 r., jednak dalsze działania nie powiodły się, bowiem grupy dywersantów zostały rozbite.

Jak wynika z dokumentów archiwalnych, kontrwywiadowi wojskowemu udało się ustalić, że od 1923 r. na terytorium Białoruskiej Republiki Radzieckiej wywiad (Razwiedupr) i OGPU szkoliły białoruskich i polskich komunistów w specjalnych szkołach dywersantów, które znajdowały się w Puchowiczach, Mińsku, Bobrujsku, Borysowie, Smoleńsku i Homlu. Początkowo byli oni przygotowywani tylko do prowadzenia dywersji ideologicznej, lecz od 1924 r. rozszerzono profil szkolenia, który obejmował również przedmioty wojskowe i wywiadowcze⁴⁰. Kursantów uczono sposobów budowy sieci informacyjnej i uzyskiwania danych wywiadowczych, przygotowywania komórek i grup dywersyjnych (terrorystycznych) oraz podstaw organizacji działań partyzanckich. Grupy dywersyjne formowano w wyznaczonych obozach na Białorusi, tam też były one uzbrajane i ekwipowane, a następnie przetrucane na terytorium Rzeczypospolitej⁴¹. Zasadniczym celem grup było przygotowanie ludności do powstania przeciw Polsce, zdobywanie funduszy na działania komunistów białoruskich oraz kompromitowanie władz administracyjnych Rzeczypospolitej.

Informacje podobnej treści przekazywał attaché wojskowy RP w Moskwie, mjr Kobyłański, który informował o powstawaniu grup dywersyjnych i terrorystycznych na Ukrainie. Działania destrukcyjne prowadzone z inspiracji władz radzieckich miały wywołać na Kresach Wschodnich chaos i spowodować powszechne powstanie, które miało zakończyć się przyłączeniem tych terenów do zachodnich republik ZSRR⁴². Według dyplomaty, kolejnym celem miało być odwrócenie uwagi ludności republik rosyjskich od trudności ekonomicznych i wewnętrznych, jakich doświadczał wówczas ZSRR.

W listopadzie 1928 r., pomimo doświadczeń z nieudanych wystąpień w pierwszej połowie lat dwudziestych, komuniści białoruscy po raz kolejny opowiedzieli się za or-

⁴⁰ *Organizacja band dywersyjnych*. Informacja dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 16 marca 1925 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. I.3030.4.2538.

⁴¹ Tamże.

⁴² *Organizowanie akcji dywersyjnej przez Sowiety*. Informacja Attaché wojskowego RP w Moskwie z 1925 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. I.3030.4.2538.

ganizacją i wybuchem powstania, które doprowadziłyby do oderwania ziem zachodniej Białorusi i przyłączenia ich do Białoruskiej SRR. W swojej naiwności nie wykluczali oni udziału w zamieszkach nawet Armii Czerwonej⁴³). KPP początkowo odniosła się krytycznie do zamierzeń KPZB i KPZU, jednak w miarę rozwoju akcji terrorystycznych i partyzanckich dążyła do przejęcia nad nimi koordynacji i kontroli. Wobec natchmiastowej i dobrze skoordynowanej akcji policji, KOP i wojska, większość grup terrorystycznych i niewielkich oddziałów partyzanckich została rozbita i rozproszona. Nie oznaczało to jednak, że komuniści zaniechali prowadzenia działalności destrukcyjnej na polskich Kresach Wschodnich. W kolejnych latach kontynuowali bowiem akcje terrorystyczne i dywersyjne, jednocześnie na dużą skalę prowadząc pracę agitacyjną wśród ludności ukraińskiej i białoruskiej.

Działalność wywrotowa komunistów po przewrocie majowym

W latach 1925-26, po rozbiciu wojskówki KPP⁴⁴), Komitet Centralny KPP podjął uchwałę o utworzeniu tymczasowego Wydziału Agitacji w wojsku przy Sekretariacie KC, który na nowo miał zorganizować Wydziały Wojskowe przy komitetach okręgowych i obwodowych partii komunistycznej. Wydział Agitacji poprzez Centralny Podwydział WW⁴⁵) miał kierować działalnością komórek w jednostkach wojskowych, jednak ta struktura nigdy nie rozpoczęła działalności. Do kolejnych zmian doszło w 1927 r., kiedy utworzono Centralny Wydział Wojskowy (dalej: CWW) KPP oraz rozpoczęto organizowanie struktur terenowych⁴⁶). Kadry dla WW były kształcone w Wojskowej Szkole Politycznej KPP w Moskwie⁴⁷). W ten sposób zaczął się zupełnie nowy okres w politycznej działalności ruchu komunistycznego, który charakteryzował się wzmożoną pracą agitacyjną w siłach zbrojnych, organizowaniem struktur konspiracyjnych oraz dalszym zacieśnianiem związków z radzieckimi służbami specjalnymi. Podczas II Plenum KPP posunięto się nawet do uchwalenia zadań, z których wynikało, że komuniści w przypadku konfliktu będą traktować armię polską jako wojska okupacyjne⁴⁸). Chociaż organom bezpieczeństwa kilkakrotnie udało się rozbić struktury wojskowe KPP, to odradzały się, zasilane przez komunistów przetrzucanych z ZSRR. Działalność ta trwała nieprzerwanie aż do upadku państwa polskiego, nawet wtedy, gdy KPP jako partia została rozwiązana, a większość kierownictwa ściągnięto do ZSRR i rozstrzelano.

Kolejna fala intensyfikacji działalności dywersyjnej i dywersyjno-wywiadowczej przypadła na przełom lat 1931-32, kiedy część działaczy KPZU zorganizowała sieć ko-

⁴³) H. Cimek, *Komuniści, Polska...*, s. 58-59.

⁴⁴) Potoczna nazwa wydziałów wojskowych KPP.

⁴⁵) H. Cimek, *Komuniści, Polska...*, s. 205-06.

⁴⁶) I. Pawłowski, *Polityka i działalność...*, s. 208.

⁴⁷) Wojskowa Szkoła Polityczna powstała w Moskwie. Jej zadaniem było przygotowanie wykwalifikowanych kadr komunistycznych do działalności w strukturach Sił Zbrojnych. W szkole prowadzono sześciomiesięczne kursy. Kierownikiem politycznym był Leon Purman, a wojskowym Stefan Żbikowski. Przedmioty wojskowe wykładali m. in. Feliks Kon, Karol Świerczewski, Jan Unslicht, Stefan Bortnowski. Byli to albo oficerowie Armii Czerwonej, albo ludzie związani z IV Oddziałem Sztabu RKKA. Z przedmiotów wojskowych uczono: taktyki i organizacji armii polskiej, teorii powstania organizacji i prowadzenia walk partyzanckich, taktyki i organizacji walk w ośrodkach zurbanizowanych. Ponadto wykładano naukę o broni, minerstwie i topografii wojskowej. Szkoła ta była klasycznym ośrodkiem szkolenia wywiadowczo-dywersyjnego, Tamże, s. 211.

⁴⁸) H. Cimek, *Komuniści, Polska...*, s. 73.

mórek dywersyjnych na Wołyniu i rozpoczęła działania terrorystyczne⁴⁹). Nie miały one jednak charakteru masowego wystąpienia zbrojnego, lecz były raczej próbą destabilizacji tej części Rzeczypospolitej. Grupy te zostały dość szybko rozbite przez oddziały policji i KOP. Nie powstrzymało to jednak naszego wschodniego sąsiada przed kolejnymi próbami zorganizowania siatek o takim charakterze.

Na początku 1932 r. na terytorium Polski został przerzucony doświadczony komunista Antoni Suszko, który otrzymał zadanie zorganizowania struktur dywersyjno-terrorystycznych w oparciu o członków partii komunistycznej – Polaków – byłych żołnierzy Armii Czerwonej oraz członków grup dywersyjnych z lat 1924–26⁵⁰). Suszko nawiązał również kontakt z członkami białoruskich oddziałów dywersyjnych o charakterze nacjonalistycznym. Miał stworzyć sieć grup, które pozostałyby „uśpione” aż do wybuchu konfliktu polsko-radzieckiego⁵¹).

A. Suszko okazał się dość sprawnym organizatorem i wytrawnym konspiratorem. Udało mu się bowiem zwerbować, a następnie przeszkolić kilkunastu członków swojej organizacji. Następnie podzielił przydzielony mu teren na rejony i podrejonny oraz wyznaczył poszczególnym osobom obszary odpowiedzialności, na których mieli organizować siatki dywersyjne. Zwerbowanych członków siatki przerzucał do ZSRR, gdzie przechodzili specjalistyczny kurs dywersyjno-wywiadowczy. Suszko rozpoczął również organizowanie struktur konspiracyjnych na obszarze Wołkowyska, Białowieży i Słonimia, lecz jego działalność została przerwana kontrakcją policji politycznej.

Dopiero postępująca normalizacja w stosunkach polsko-radzieckich oraz prowadzone od 1933 r. rozmowy w sprawie podpisania układu o nieagresji⁵²) doprowadziły do pewnego osłabienia aktywności organizacji komunistycznych. Zresztą, władze Kominternu już w 1931 r. wydały polecenie, aby KPP odcięła się od wystąpień terrorystycznych na Wołyniu. Podobnie było w latach 1924–25, gdy ZSRR, nie chcąc wszczynać konfliktu z Polską, nakazał władzom Kominternu wycofanie KPP i jej przybudówek z oficjalnego wsparcia działań dywersyjnych na Kresach oraz przygotowań do zbrojnych wystąpień na terytorium Polski⁵³). Poprawa w stosunkach polsko-radzieckich nie doprowadziła jednak do zaprzestania destrukcyjnej działalności komunistów.

Komórki „wojskówki” partii komunistycznej i metody działania w jednostkach Wojska Polskiego

Centralny Wydział Wojskowy był częścią składową KPP. Miał zajmować się przygotowaniem wojskowych kadr komunistycznych oraz kadr partii do powstania zbrojonego, a także prowadzić działalność destrukcyjną w jednostkach wojskowych i po-

⁴⁹) Tamże, s. 59–60.

⁵⁰) Referat Kierownika SRI DOK IX, kpt. F. Nowaka, wygłoszony 15 grudnia 1934 r. na konferencji prokuratorów w Wilnie, na temat *Ruch komunistyczny na terenie DOK IX*, CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.891.

⁵¹) Tamże.

⁵²) 25 lipca 1932 r. został podpisany w Moskwie polsko-radziecki pakt o nieagresji (parafowany 25 stycznia 1932 r.). Układ ten pierwotnie został zawarty na trzy lata. 5 maja 1934 r., po kolejnych rozmowach, przedłużono jego obowiązywanie o 10 lat. J. Ślusarczyk, *Polska a państwo radzieckie. Kalendarium 1918–1939*, Warszawa 1996, s. 108–109.

⁵³) H. Cimek, *Komuniści, Polska...*, s. 60.

zyskiwać dane wywiadowcze o systemie obronnym Rzeczypospolitej. Podlegały mu Wydziały Wojskowe i Wydział Techniki Wojennej⁵⁴). Te z kolei dzieliły się na komórki wojskowe, działające w jednostkach wojskowych, sztabach, instytucjach wojskowych oraz zakładach przemysłu zbrojeniowego⁵⁵). Komórka składała się z dwóch do pięciu członków. Poza komórkami w jednostkach wojskowych istniały tzw. „separatki”. Prowadziły one samodzielną pracę wywiadowczo-ideologiczną w oparciu o zadania wcześniej postawione w wydziale okręgowym. Komórki komunistyczne uzyskiwały dane o liczbie żołnierzy, ich morale i stanie gotowości bojowej jednostki oraz o ilości i typach uzbrojenia, a także o stanie zapasów mobilizacyjnych. Dane te były przesyłane okręgowym WW. Oprócz działalności wywiadowczej członkowie komórek organizowali pogadanki oraz kolportaż tzw. bibuły. Brali również udział w aktywnych formach walki ideologicznej (dywersji), na przykład w wywieszaniu haseł o treściach komunistycznych i antypaństwowych oraz czerwonych sztandarów. Ponadto, członkowie wojskowych struktur konspiracyjnych mieli uczestniczyć w działaniach prowadzących do wywoływania antagonizmów na tle narodowościowym i buntów wśród żołnierzy. W trakcie mobilizacji wojennych mieli również organizować bojkot procesu mobilizacyjnego, unieruchamiać pracę w fabrykach zbrojeniowych oraz tworzyć oddziały dywersyjne, prowadzące walkę z jednostkami policji i wojska⁵⁶).

Szczególnie ważna z punktu widzenia kierownictwa kompartii była działalność wśród poborowych, a następnie żołnierzy służących w jednostkach wojskowych. Zwracano uwagę na ich przygotowanie do prowadzenia działalności wywrotowej w wojsku. Starano się zakonspirować szczególnie aktywnych członków KZM i KPP, którzy po wcieleniu mieli przystąpić do organizowania komórek komunistycznych w pododdziałach i oddziałach. W tym celu komuniści otrzymywali dane, z kim mają się skontaktować po wcieleniu, jakich haseł rozpoznawczych używać (tj. jak nawiązać łączność z innymi członkami partii)⁵⁷).

Od połowy lat trzydziestych część poborowych (członków i sympatyków partii komunistycznej) otrzymywała polecenie ucieczki do ZSRR. Tam zgłaszali się pod wskazany adres i byli szkoleni w zakresie prowadzenia działalności agitacyjno-propagandowej oraz szpiegowskiej, a następnie z powrotem przierzucano ich do Polski. Za przykład może posłużyć sprawa działacza komunistycznego Jana Jakowlewa vel Jakuba Żukowa vel Jana Rutkowskiego, który zeznał, że na terytorium ZSRR prowadzono szkolenie z zakresu dywersji i sabotażu dla działaczy KPZB⁵⁸).

⁵⁴) Wydział Techniki Wojennej podlegał bezpośrednio pod CWW, ale posiadał odrębne struktury organizacyjne na szczeblu okręgu, dzielnic miast (garnizonów) i jednostek. Zajmował się przygotowaniem wyposażenia i materiałów dla WW. Członkowie tego pionu organizowali składy materiałów wybuchowych, broni i amunicji oraz przygotowywali akcje terrorystyczno-dywersyjne. Mieli również zapewnić łączność poszczególnym komórkom i wydziałom wojskowym.

⁵⁵) *Referat SRI DOK II dotyczący akcji Kominternu na terenie wojska*, Pismo nr L. Dz. 4664/Inf.NR.tj.36. z 25.08.1936 r., CAW, SRI DOK II, sygn.I.371/2/A.96.

⁵⁶) Uchwała II Plenum KC KPP głosiła, że „w takich wypadkach partia ujmuje w swoje ręce ten ruch, organizuje na gruncie oporu przeciw mobilizacji walkę masową do walki partyzanckiej włącznie”, *Raport kontrwywiadowczy...*, CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.2630.

⁵⁷) *Raport kontrwywiadowczy...*, CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.2630.

⁵⁸) *Informacja dot. Jakowlewa Jana vel Żukowa Jakuba vel Rutkowskiego Jana z 27.02.1935 r.*, CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.865.

W 1931 r. policji politycznej udało się przejąć opracowanie pt. *Przyczynki do sprawy powstania zbrojnego*, opublikowane nakładem KC KPZB i opracowane przez G. Rwała⁵⁹). Dzięki temu uzyskano szereg interesujących danych dotyczących organizacji oraz form i metod działań obowiązujących w kompartii. G. Rwał dokonał bowiem analizy warunków, w jakich KPP mogłaby zorganizować i przeprowadzić powstanie. Uważał, iż powstanie zbrojne stanowi jedną z form walki politycznej, dlatego też kompartia musi się do niego dobrze przygotować, zarówno w sferze wyszkolenia oddziałów, jak i zaopatrzenia. Walka powinna zostać zainicjowana przez działania terrorystyczne i dywersyjne oraz ogólnopolską akcją strajkową, co powinno doprowadzić do powszechnego chaosu i destrukcji administracji państwowej. I dopiero po zdeorganizowaniu życia wewnętrznego i porządku publicznego miało dojść do powszechnego powstania, które objęłoby całe terytorium Rzeczypospolitej⁶⁰).

Opracowanie G. Rwała daje teoretyczne podstawy do stwierdzenia, iż rozruchy, jakie miały miejsce na przełomie 1931 i 1932 r. na Wołyniu, Polesiu i w Małopolsce⁶¹) mogły stanowić próbę możliwości powstańczych ludności i struktur komunistycznych⁶²).

Po 1936 r. działalność KPP była już jednak schyłkowa. Rozpoczęły się bowiem pierwsze przesłuchania wybitnych działaczy partii w Moskwie, choć struktury komunistyczne nadal prowadziły aktywną działalność konspiracyjną⁶³). Wyrazem tego były m. in. *Wytyczne Kompartii do roboty w wojsku* z lutego 1937 r.⁶⁴) W 1937 r. działacze KPP spodziewali się konfliktu zbrojnego (najprawdopodobniej z udziałem ZSRR). Nakazywali w związku tym Komitetom Dzielnicowym i Okręgowym partii tworzenie Wydziałów Wojskowych Czerwonej Pomocy. Ponadto, na wypadek wojny członkom zlecono gromadzenie informacji o obozach dla internowanych i stworzenie wojennego systemu łączności.

Z materiałów Oddziału II wynika, że mimo rozwiązania KPP, działalność struktur szczebla podstawowego tej partii nie ustała⁶⁵). Komintern nadal bowiem utrzymywał łączność z komórkami KPZU i KPZB. Informacje uzyskane przez Wydział Bezpieczeństwa Białostockiego Urzędu Wojewódzkiego w lutym 1939 r. wskazują,

⁵⁹) Pismo Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Białostockiego Urzędu Wojewódzkiego nr BP III-242/31 T z 17.01.1931 r., CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.98.

⁶⁰) Tamże, s. 3-4.

⁶¹) Na przełomie 1932 i 1933 r. w wyniku starć z policją w walkach ulicznych i wiejskich zginęło ponad 70 robotników i chłopów, a kilkudziesięciu zostało rannych. W rozruchach ponieśli śmierć również policjanci, A. Próchnik (H. Swoboda), *Pierwsze piętnastolecie Polski Niepodległej. Zarys dziejów politycznych*, Warszawa 1983, s. 379-380.

⁶²) Tamże, s. 376-378, s. 380.

⁶³) Było to wyrazem przejścia wszelkich legalnych i półlegalnych struktur KPP do konspiracji. Stało się tak na mocy otrzymanej z Kominternu instrukcji o zmianach struktur i zasad działalności partii komunistycznych. Akcja przechodzenia do konspiracji została przeprowadzona na wniośnię 1937 r. Członkowie KPP mieli uczestniczyć w ćwiczeniach wojskowych oraz starać się nawiązywać kontakty z żołnierzami. Pismo SRI DOK IX dotyczące przygotowań kompartii do wystąpień zbrojnych oraz akcji na wypadek wojny nr L. dz. 1521/Inf.tj.Nar. z 05.03.1937 r., CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.891.

⁶⁴) Opracowanie dotyczące reorganizacji roboty wojskowej w kompartii nr L. dz. 246/Inf.tj.Nar. z 06.02.1937 r., CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.891.

⁶⁵) KPP została rozwiązana wiosną 1938 r., lecz jej kierownictwo było likwidowane praktycznie od 1933 r. (Jerzy Czeszejko-Sochacki). Większość kierownictwa i liczących się członków KPP została ściągnięta do ZSRR w 1937 r. i w sfingowanych procesach skazana na karę śmierci i stracona. red. J. Tazbir, *Polska na przestrzeni wieków*, Warszawa 1995, s. 609.

że na obszarze Białoruskiej SRR organizowano kursy dywersyjne dla członków partii komunistycznych⁶⁶). Byli oni ściągani na terytorium ZSRR po podaniu określonego hasła w jednym z programów radzieckiego radia. Kursy trwały kilka miesięcy, a po ich zakończeniu mieli być przerwani z powrotem do Polski. Zarówno ta informacja, jak i poprzednie wskazują, iż po rozwiązaniu organizacji partyjnych KPP przez władze Kominternu, członkowie tej partii zostali przejęci przez radziecki wywiad wojskowy, który przeprowadził ich specjalistyczne szkolenie dywersyjne i szpiegowskie.

Zakończenie

Nie ulega wątpliwości, że część struktur komunistycznych była przygotowywana do działań wywiadowczo-dywersyjnych na rzecz ZSRR. Przystąpienie do Kominternu Komunistycznej Partii Polski było świadomym podporządkowaniem się komunistów polskich instytucjom państwowym ZSRR, bowiem Komintern był jeszcze jedną agendą radzieckich służb specjalnych. Należy jednak pamiętać, iż część działaczy KPP sprzeciwiała się prowadzeniu działalności wywiadowczej i dywersyjnej przeciwko państwu polskiemu. Ta część została jednak dość szybko wyeliminowana. Działania wywiadowcze i terrorystyczne jej członków zagrażały bezpieczeństwu państwa i miały, obok celów destrukcyjnych, olbrzymi wpływ na utrzymanie porządku publicznego. Afery Płatka, Buchty, Feiwła, Mühlrada i towarzyszy czy Cyli Khol⁶⁷) są najlepszym przykładem powiązań polskich komunistów z radzieckimi służbami specjalnymi. I nie są to odosobnione przypadki, gdyż spraw kontrwywiadowczych o charakterze szpiegowskim, dywersyjnym i terrorystycznym z udziałem komunistów Defensywa Polityczna (a później policja polityczna) i Wydział II b oraz jego jednostki terenowe prowadziły rocznie po kilkaset. Świadczy to nie tylko o możliwościach KPP i jej satelitów, ale przede wszystkim o determinacji i masowym charakterze działalności wywiadowczo-dywersyjnej i terrorystycznej prowadzonej przez ZSRR.

Kontrwywiad wojskowy oraz defensywa policyjna przywiązywały dużą wagę do rozpoznawania i likwidacji zagrożenia ze strony ruchu komunistycznego, słusznie uważając, że był on wykorzystywany przez obce służby specjalne do prowadzenia działalności destrukcyjnej, zagrażającej bezpieczeństwu państwa polskiego. Należy jednak stwierdzić, że wypracowywana przez szereg lat metodyka i zaangażowanie pojedynczych oficerów kontrwywiadu i policji politycznej w przeciwdziałanie wywiadowczej i terrorystycznej działalności komunistów przynosiły pożądane efekty. Trudno jednak w pełni ocenić zaangażowanie komunistów z KPP w działalność antypolską ze względu na brak dostępu do archiwów radzieckich wojskowych i cywilnych służb specjalnych. Można natomiast stwierdzić, że destrukcyjna działalność komórek komunistycznych wymuszała konieczność utrzymywania w gotowości dużej ilości sił i środków służb bezpieczeństwa II RP.

⁶⁶) Informacja nr PB.II.15-M-4/39 z 10.02.1939 r. dotycząca kursów partyzanckich w ZSRR, CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.874.

⁶⁷) Na temat wymienionych rozpracowań kontrwywiadowczych więcej u: A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 229–236.

ABSTRACT

The article covers the outline of the extremely left – oriented parties and their activity in the framework of the Komintern. At the breakthrough of the 1918 – 1919 the Polish communists began to create the structures of the Delegates' Councils copied from the Soviet communists. They tried to implement their program leading to the initiation of the revolutionary process. The activity of communists was intensified with the outbreak of the Polish – Soviet war. The activity of KPRP was divided: on the one hand that communist party conducted legal political activity taking part in the parliamentary elections and was a member of Parliament and on the other hand it prepared canvassers and social spheres to revolutionary performances. Simultaneously, the counteracting the diversion groups and the activity of communist parties and organizations was one of the most important tasks of counterintelligence service of the II Polish Republic. Following the documents of II Administration of General Staff, the Polish Army paid attention to identification of the internal structures of KPP, KPZU, KPZB, KZM and other organizations conducting the agitation and diversionary activity. There was a considerable series of successes often leading to destruction of the communist cells and stopping their activity even for dozens of months.